

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΣΑΝ ΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Το έργο του Μαρξ, το πιο αξιόλογο ίσως σχέδιο για την απομυθοποίηση των αστικών κοινωνικών σχέσεων, έχει μετατραπεί κι αυτό στην πιο πανούργα μυθοποίηση του καπιταλισμού στην εποχή μας. Δεν αναφέρομαι σε κάποιον λανθάνοντα "θετικισμό" των Μαρξιανών γραπτών ούτε σε κάποια αναδρομική αναγνώριση των "ιστορικών ορίων" τους. Μια σοβαρή κριτική του Μαρξισμού πρέπει να ξεκινάει απ' την εσώτατη φύση του σαν το πιο εξελιγμένο προϊόν — στην πραγματικότητα το αποκορύφωμα — του αστικού Διαφωτισμού. Δεν αρκεί πια να θεωρούμε το έργο του Μαρξ σαν αφετηρία για μια νέα κοινωνική κριτική, ν' αποδεχόμαστε τη "μέθοδό" του σαν έγκυρη, παρά το περιορισμένο περιεχόμενο των όσων απέδωσε στην εποχή του, να εκθειάζουμε τους στόχους του σαν απελευθερωτικούς διαχωρίζοντάς τους απ' τα μέσα του, να αντιμετωπίζουμε το σχέδιο σαν να εκφυλίστηκε απ' τους αμφιλεγόμενους κληρονόμους ή οπαδούς του.

Πράγματι, η "αποτυχία" του Μαρξ ν' αναπτύξει μια ριζοσπαστική κριτική του καπιταλισμού και μια επαναστατική πρακτική, δεν εμφανίζεται καν σαν μια αποτυχία με την έννοια ενός εγχειρήματος που δεν επαρκεί για την εκπλήρωση των στόχων του. Ακριβώς το αντίθετο. Στην καλύτερη περίπτωση, το έργο του Μαρξ είναι μια εγγενής αυταπάτη που ενσωματώνει αδιάκριτα τις πιο αμφισβητούμενες δοξασίες της σκέψης του Διαφωτισμού στην ίδια του την αισθαντικότητα και παραμένει εκπληκτικά ευάλωτο στις αστικές τους επιπτώσεις. Στη χειρότερη, προσφέρει την πιο πανούργα απολογία μιας νέας ιστορικής εποχής όπου η "ελεύθερη αγορά" συγχωνεύτηκε με τον οικονομικό σχεδιασμό, η ατομική ιδιοκτησία με την εθνικοποιημένη ιδιοκτησία, ο ανταγωνισμός με τον ολιγοπωλιακό έλεγχο της παραγωγής και της κατανάλωσης, η οικονομία με το κράτος — κοντολογής, της σύγχρο-

νης εποχής του κρατικού καπιταλισμού. Η εκπληκτική σύγκλιση του "επιστημονικού σοσιαλισμού" του Μαρξ — ενός σοσιαλισμού που έθετε σαν ουσιαστικά στοιχεία του επαναστατικού σχεδίου τους στόχους της οικονομικής ορθολόγισσης, της σχεδιασμένης παραγωγής και του "προλεταριακού κράτους" — με τη νομοτελειακή εξέλιξη του καπιταλισμού προς το μονοπώλιο, τον πολιτικό έλεγχο κι ένα υποτιθέμενο "Κράτος Πρόνοιας", έχει ήδη οδηγήσει σε θεσμοποιημένες Μαρξινές τάσεις όπως η Σοσιαλδημοκρατία κι ο Ευρωκομμουνισμός, σ' ανοιχτή συνεργασία για τη σταθεροποίηση μιας υπερορθολογισμένης εποχής του καπιταλισμού. Πράγματι, με μια ασήμαντη αλλαγή προοπτικής, μπορούμε άνετα να χρησιμοποιήσουμε τη Μαρξινή ιδεολογία για να περιγράψουμε αυτή την κρατικοκαπιταλιστική εποχή σαν "Σοσιαλιστική".

Μπορεί μια τέτοια αλλαγή προοπτικής ν' απορριφθεί σαν "εκχυδαϊσμός" ή "προδοσία" του Μαρξινού σχεδίου; Ή μήπως αποτελεί την ίδια την πραγμάτωση των πιο θεμελιακών προϋποθέσεων του Μαρξισμού — μια λογική που δεν μπορούσε ίσως να δει ούτε ο ίδιος ο Μαρξ; Όταν ο Λένιν περιγράφει το σοσιαλισμό σαν "τίποτε άλλο από ένα κρατικοκαπιταλιστικό μονοπώλιο προς όφελος όλου του λαού", δεν παραβιάζει την ακεραιότητα του Μαρξινού σχεδίου με τους δικούς του "εκχυδαϊσμούς"; Ή μήπως ξεσκεπάζει τις βασικές αρχές της μαρξινής θεωρίας που την έκαναν ιστορικά την πιο προωθημένη ιδεολογία του αναπτυγμένου καπιταλισμού; Βασικά, εκείνο που διακυβεύεται με τη διατύπωση αυτών των ερωτημάτων είναι το αν όλοι οι Μαρξιστές συμμερίζονται κάποιες πεποιθήσεις που όντως παρέχουν τις πραγματικές προϋποθέσεις για την πρακτική των Σοσιαλδημοκρατών και των Ευρωκομμουνιστών και για τη μελλοντολογία του Λένιν. Μια θεωρία που τόσο εύκολα "εκχυδαίζεται", "προδίδεται" ή, ακόμη χειρότερα, θεσμοποιείται σε γραφειοκρατικές μορφές εξουσίας απ' όλους σχεδόν τους οπαδούς της, μπορεί κάλλιστα να είναι μια θεωρία που ο φυσικός λόγος όποιος την είναι το να προσφέρεται για τέτοιους "εκχυδαϊσμούς", "προδοσίες" και γραφειοκρατικές μορφές. Αυτά που στο θερμό φως των δογματικών έριδων εμφανίζονται σαν "εκχυδαϊσμοί", "προδοσίες" και γραφειοκρατικές εκδηλώσεις των αρχών της, ίσως κάτω από το ψυχρό φως των ιστορικών εξελίξεων, ν' αποδειχθεί ότι είναι η εκπλήρωσή

τους. Όπως και νάναι, σήμερα, φαίνεται σαν να 'χει γίνει μια ολότελα κακή διανομή όλων των ιστορικών ρόλων. Αντί ν' ανανεώνεται ο Μαρξισμός ώστε να μπορεί να συμβαδίζει με τις πιο προηγμένες φάσεις του σύγχρονου καπιταλισμού, στις πιο παραδοσιακές αστικές χώρες, οι πιο προηγμένες φάσεις του σύγχρονου καπιταλισμού δε συμβαδίζουν με το Μαρξισμό σαν την πιο προωθημένη ιδεολογική προσδοκία της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Ας μην θεωρηθεί πως κάνω κάποιο ακαδημαϊκό λογοπαίγνιο. Η πραγματικότητα έχει να μας επιδείξει πολύ πιο εκπληκτικά παράδοξα απ' ότι η θεωρία. Η κόκκινη Σημαία κυματίζει πάνω από έναν ολόκληρο κόσμο αντιμαχόμενων Σοσιαλιστικών χωρών, ενώ στην περιφέρειά του διάφορα Μαρξιανά κόμματα, αποτελούν απαραίτητα στηρίγματα ενός διευρυνόμενου κρατικοκαπιταλιστικού κόσμου ο οποίος, τι ειρωνεία!, κάνει το διαιτητή στους αντιμαχόμενους Σοσιαλιστές γείτονές του ή συμμαχεί μαζί τους. Το προλεταριάτο, σαν τους αντίστοιχούς του πληβείους του αρχαίου κόσμου, συμμετέχει ενεργητικά σ' ένα σύστημα που θεωρεί σαν τη μεγαλύτερη απειλή γι' αυτό μια διάσπαρτη μάζα διανοούμενων, κατοίκων πόλεων, φεμινιστριών, ομοφυλόφιλων, περιβαλλοντολόγων — κοντολογής, έναν υπερταξικό "λαό", που εξακολουθεί να εκφράζει τα ουτοπικά ιδεώδη των δημοκρατικών επαναστάσεων του μακρινού παρελθόντος. Το να λέμε πως ο Μαρξισμός σήμερα αγνοεί απλώς αυτή την ολότελα μη μαρξισινή συμμαχία, είναι σαν να είμαστε υπερβολικά γενναιοφρονες απέναντι σε μια ιδεολογία που έχει γίνει το "επαναστατικό" προσωπείο της κρατικοκαπιταλιστικής αντίδρασης. Ο Μαρξισμός είναι περίτεχνα κατασκευασμένος για να συσκοτίσει αυτές τις νέες σχέσεις, να διαστρεβλώνει το νόημά τους και, όταν όλα τ' άλλα αποτυχαίνουν, να τις υποβιβάζει στις οικονομιστικές κατηγορίες του.

Οι σοσιαλιστικές χώρες και κινήματα, με τη σειρά τους, είναι πιο "σοσιαλιστικά" εξαιτίας των "διαστρεβλώσεών" τους παρά των υποθετικών "επιτευγμάτων" τους. Πράγματι, οι "διαστρεβλώσεις" τους αποκτάνε μεγαλύτερη σημασία απ' ότι τα "επιτεύγματά" τους ακριβώς επειδή αποκαλύπτουν αποστομωτικά τον ιδεολογικό μηχανισμό που χρησιμεύει για τη μυθοποίηση του κρατικού καπιταλισμού. Έτσι τώρα, περισσότερο από ποτέ, είναι αναγκαίο να διερευνηθεί αυτός ο

μηχανισμός, ν' ανακαλυφθούν οι ρίζες του, ν' αποκαλυφθεί η λογική του και να εξορκιστεί το πνεύμα του απ' το σύγχρονο επαναστατικό σχέδιο. Απ' τη στιγμή που θα εκτεθεί στο καθάριο φως της κριτικής θα φανεί αυτό που αληθινά είναι: όχι σαν "ανολοκλήρωτος", "εκχυδαϊσμένος" ή "προδομένος" αλλά μάλλον σαν η ιστορική ουσία της αντεπανάστασης, της αντεπανάστασης όντως εκείνης που έχει χρησιμοποιήσει ενάντια στην απελευθέρωση κάθε απελευθερωτικό όραμα, πιο αποτελεσματικά απ' οποιαδήποτε άλλη ιστορική ιδεολογία μετά τον Χριστιανισμό.

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Ο Μαρξισμός συγκλίνει με την ιδεολογία του αστικού Διαφωτισμού στο σημείο όπου φαίνονται κι οι δυο τους να συμμερίζονται μια επιστημονική αντίληψη της πραγματικότητας. Ωστόσο, αυτό που συνήθως διαφεύγει από πολλούς κριτικούς του Μαρξιστικού επιστημονισμού, είναι η έκταση στην οποία ο "επιστημονικός σοσιαλισμός" αντικειμενοποιεί το επαναστατικό σχέδιο, απογυμνώνοντάς το έτσι, αναγκαστικά, από κάθε ηθικό περιεχόμενο και στόχο. Πρόσφατες απόπειρες νεομαρξιστών να προσδώσουν ένα ψυχολογικό, πολιτισμικό και γλωσσολογικό περιεχόμενο στον Μαρξισμό, τον αμφισβητούν με δικούς του όρους, δίχως ν' ασχοληθούν ειλικρινά με την εσωτερική φύση του. Συνειδητά ή όχι, συμμετέχουν στο μυθοποιημένο ρόλο του Μαρξισμού, όσο χρήσιμο κι αν είναι το έργο τους από καθαρά θεωρητική άποψη. Στην πραγματικότητα, σ' ότι αφορά την επιστημονική μεθοδολογία, ο Μαρξ μπορεί να διαβαστεί με πολλούς τρόπους. Ο περίφημος "παραλληλισμός" του στον Πρόλογο του "Κεφάλαιου", του φυσικού που αναπαράγει πειραματικά τα φυσικά φαινόμενα στην "καθαρή τους μορφή" κι η επιλογή του της Αγγλίας σαν "*locus classicus*" του βιομηχανικού καπιταλισμού της εποχής του, αποκαλύπτει κατάφωρα μια επιστημονίστικη προκατάληψη, που ενισχύεται παραπέρα απ' τον ισχυρισμό του ότι το "Κεφάλαιο" αποκαλύπτει τους "φυσικούς νόμους" της "οικονομικής κίνησης" στον καπιταλισμό· ότι τελικά το έργο εξετάζει "τον οικονομικό σχηματισμό της κοινωνίας (όχι

μόνο του καπιταλισμού — Μ.Μπ.)... σαν μια διαδικασία της φυσικής ιστορίας...” Απ’ την άλλη μεριά, τέτοιες διατυπώσεις μπορούν ν’ αντισταθμιστούν απ’ το διαλεκτικό χαρακτήρα των “Grundrisse” και του ίδιου του “Κεφάλαιου”, από μια διαλεκτική που ερευνά τους εσωτερικούς μετασχηματισμούς της καπιταλιστικής κοινωνίας από μια σκοπιά οργανική κι “εκ των ένδον” που ελάχιστα συμφωνεί με τη σύλληψη της πραγματικότητας απ’ τον φυσικό.

Ωστόσο, αυτό που ενώνει αποφασιστικά τον επιστημονισμό της φυσικής και την Μαρξιστή διαλεκτική, είναι η έννοια της ίδιας της “νομοτελειακότητας” — η προκατάληψη πως η κοινωνική πραγματικότητα κι η πορεία της μπορούν να εξηγηθούν με όρους που αφαιρούν απ’ την κοινωνική διαδικασία τ’ ανθρώπινα οράματα, τις πολιτισμικές επιρροές και, το σημαντικότερο, τους ηθικούς στόχους. Στην πραγματικότητα, ο Μαρξισμός ρίχνει φως στη λειτουργία αυτών των πολιτισμικών, ψυχολογικών κι ηθικών “δυνάμεων” με όρους που τις κάνουν να εξαρτώνται από “νόμους” που η δράση τους είναι ανεξάρτητη απ’ τη θέληση των ανθρώπων. Οι ανθρώπινες θελήσεις, μέσα από τις αμοιβαίες τους επιδράσεις κι αντιθέσεις “αλληλοσυναιρούνται” κι αφήνουν ελεύθερο τον “οικονομικό παράγοντα” να ρυθμίζει τις ανθρώπινες υποθέσεις. Ή, για να χρησιμοποιήσουμε τη μνημειώδη διατύπωση του Έγκελς, αυτές οι θελήσεις αποτελούνται από “αμέτρητες αλληλοτεχνόμενες δυνάμεις, μια ατέλειωτη σειρά παραλληλογράμμων από δυνάμεις* που δίνουν μια συνισταμένη — το ιστορικό γεγονός”. Έτσι, μακροπρόθεσμα, “οι οικονομικές (δυνάμεις) είναι σε τελευταία ανάλυση καθοριστικές” (γράμμα στον Τζ. Μπλοχ). Δεν είναι πάντως ξεκάθαρο αν ο Μαρξ, που πρόβαλε σαν παράδειγμα το εργαστήριο του φυσικού, είχε διαφωνήσει με την κοινωνική γεωμετρία του Έγκελς. Οπωσδήποτε, το αν οι κοινωνικοί “νόμοι” είναι διαλεκτικοί ή όχι, είναι εκτός θέματος. Είναι όμως γεγονός ότι συνιστούν μια συνεκτική α ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ή βάση για την κοινωνική ανάπτυξη, που αποτελεί ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της προσέγγισης της πραγματικότητας απ’ το Διαφωτισμό.

Θα πρέπει να σταθούμε εδώ για να σταθμίσουμε όλες τις επιπτώσεις αυτής της καμπής σ’ ότι θα μπορούσαμε ν’ αποκα-

* Τρόπος διανυ

λέσουμε μαρξιστική “θεωρία της γνώσης”. Η Ελληνική σκέψη είχε επίσης μια έννοια του νόμου, μια έννοια όμως που βασιζόταν μάλλον σε μια αντίληψη του “πεπρωμένου” ή μ ο ι ρ ας παρά της “αναγκαιότητας”, με τη σύγχρονη έννοια του όρου. Η μ ο ι ρ α ενσάρκωνε την αντίληψη της “αναγκαιότητας” που διεπόταν απ’ το ν ό η μ α, έναν ηθικά προκαθορισμένο στόχο που είχε τεθεί απ’ το “πεπρωμένο”. Η πραγματική εκπλήρωση του “πεπρωμένου” διεπόταν απ’ τη δικαιοσύνη ή δ ι κ η, που διατηρούσε την παγκόσμια τάξη, περιορίζοντας το καθένα απ’ τα κοσμικά στοιχεία μέσα στα καθορισμένα του όρια. Η μυθική φύση αυτής της αντίληψης του “νόμου” δε θα ‘πρεπε να μας εμποδίσει να δούμε το υψηλό ηθικό της περιεχόμενο. Η “αναγκαιότητα” δεν ήταν απλώς καταναγκασμός αλλά η θ ι κ ός καταναγκασμός, με ν ό η μ α και σ κ ο π ό. Στο μέτρο που η ανθρώπινη γνώση έχει δικαίωμα να υποθέσει πως ο κόσμος έχει μια τάξη — μια υπόθεση που η σύγχρονη επιστήμη συμμαρτίζει με τις μυθικές κοσμολογίες, έστω και για να δημιουργήσει απλώς τις προϋποθέσεις της γνώσης — έχει το δικαίωμα να υποθέσει και πως αυτή η τάξη είναι καταληπτή, έχει νόημα. Μπορεί να μεταφραστεί απ’ την ανθρώπινη σκέψη σ’ ένα εντελεχές σύνολο σχέσεων. Απ’ την υπονοούμενη αντίληψη του σκοπού που είναι εγγενής σε οποιαδήποτε ιδέα ενός σύμπαντος που έχει τάξη, η Ελληνική φιλοσοφία αντλούσε το δικαίωμα να μιλάει για “δικαιοσύνη” και “διαμάχη” στην κοσμική τάξη, για “έλεη” και “απώθηση”, για “αδικία” κι “ανταπόδοση”. Δοσμένης της αναπόφευκτης ανάγκης για μια φυσική φιλοσοφία που θα μας οδηγήσει σε μια βαθύτερη αίσθηση της οικολογικής διόρασης μέσα σ’ αυτή τη διαστρεβλωμένη μας σχέση με το φυσικό κόσμο, δεν έχουμε διόλου απαλλαγεί από μια λιγότερο μυθική ανάγκη ν’ αποκαταστήσουμε αυτή την Ελληνική αισθαντικότητα.

Ο Διαφωτισμός, απογυμνώνοντας το νόμο από κάθε ηθικό περιεχόμενο, γέννησε έναν αντικειμενικό κ ό σ μ ο που είχε τάξη δίχως νόημα. Ο Λαπλάς, ο μεγαλύτερος αστρονόμος του Διαφωτισμού, στην περίφημη απάντησή του στον Ναπολέοντα, εξαφάνισε όχι μόνο το Θεό απ’ τη δική του περιγραφή του κόσμου (*cosmos*) αλλά και το κλασικό ή θ ος που καθοδηγούσε το σύμπαν. Ο Διαφωτισμός, όμως, άφηνε ανοιχτό ένα πεδίο γι’ αυτό το ή θ ος — το κοινωνικό πεδίο, ένα χώρο όπου η τάξη είχε ακόμη νόημα κι η αλλαγή είχε ακόμη σκοπό.

Η σκέψη του Διαφωτισμού διατήρησε το ηθικό όραμα μιας ηθικής ανθρωπότητας που θα μπορούσε να εκπαιδευτεί για να ζήσει σε μια ηθική κοινωνία. Αυτό το όραμα, με τη γενναίοφρονη αφοσίωσή του στην ελευθερία, την ισότητα και την ορθολογικότητα, έμελλε ν' αποτελέσει την πηγή του ουτοπικού σοσιαλισμού και του αναρχισμού του επόμενου αιώνα.

Σαν ειρωνεία, ο Μαρξ ολοκλήρωσε τη σκέψη του Διαφωτισμού εισάγοντας τον κ ό σ μ ο του Λαπλάς στην κοινωνία — όχι, βέβαια, σαν χυδαίος μηχανιστής, αλλά οπωσδήποτε σαν επιστήμονας, που βρισκόταν σε αντίθεση με κάθε μορφή κοινωνικού ουτοπισμού. Πολύ πιο σημαντικό απ' την πεποίθηση του Μαρξ πως είχε θεμελιώσει το σοσιαλισμό επιστημονικά, είναι το γεγονός ότι θεμελίωσε επιστημονικά το "πεπρωμένο" της κοινωνίας. Συνακόλουθα, οι "άνθρωποι" έπρεπε να θεωρούνται (για να χρησιμοποιήσουμε τα ίδια τα λόγια του Μαρξ στον "Πρόλογο" του "Κεφάλαιου") "προσωποποιήσεις οικονομικών κατηγοριών, φορείς επιμέρους ταξικών συμφερόντων" κι όχι άτομα που διαθέτουν βούληση κι ηθικό προσορισμό. Μεταμορφώθηκαν σε αντικείμενα του κοινωνικού νόμου, ενός νόμου τόσο απογυμνωμένου από ηθικό περιεχόμενο όσο κι ο κόσμικός νόμος του Λαπλάς. Η επιστήμη έγινε όχι μόνο ένα μέσο περιγραφής της κοινωνίας, αλλά η ίδια της η μοίρα.

Το σημαντικό σ' αυτή την υπονόμηση του ηθικού περιεχομένου του νόμου — στην πραγματικότητα, σ' αυτή την υπονόμηση της διαλεκτικής — είναι ο τρόπος που η κυριαρχία εξυψώνεται στο επίπεδο ενός φυσικού γεγονότος. Η κυριαρχία προσαρτάται στην απελευθέρωση, σαν προϋπόθεση της κοινωνικής χειραφέτησης. Ο Μαρξ, ενώ ίσως συμπορευόταν με τόν Χέγκελ σ' ότι αφορά την προσήλωση στη συνείδηση και την ελευθερία, σαν πραγμάτωση των ανθρώπινων δυνατοτήτων, δεν έχει κάποιο έ μ φ υ τ ο ηθικό ή πνευματικό κριτήριο για να επιβεβαιώσει αυτή τη μοίρα. Ολόκληρη η θεωρία του είναι δέσμια της υποβάθμισης της ηθικής σε νόμο, της υποκείμενικότητας σε αντικειμενικότητα, της ελευθερίας σε αναγκαιότητα. Η κυριαρχία γίνεται τώρα αποδεκτή σαν "προϋπόθεση" της απελευθέρωσης, ο καπιταλισμός σαν "προϋπόθεση" του σοσιαλισμού, ο συγκεντρωτισμός σαν "προϋπόθεση" της αποκέντρωσης, το κράτος σαν "προϋπόθεση" του κομμουνισμού. Θα ήταν αρκετό να πούμε πως η υλική και τεχνι-

κή ανάπτυξη είναι προϋποθέσεις της ελευθερίας, αλλά ο Μαρξ, όπως θα δούμε, λέει πολύ περισσότερα και με τρόπους που έχουν ολέθριες επιπτώσεις για την πραγμάτωση της ελευθερίας. Οι περιορισμοί, που η ουτοπική σκέψη στο απόγειό της έθετε σε κάθε υπέρβαση των ηθικών ορίων της δράσης, απορρίπτονται σαν "ιδεολογία". Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι ο Μαρξ θα δεχόταν μια ολοκληρωτική κοινωνία, σαν οτιδήποτε άλλο έξω από μια κακόβουλη διαστρέβλωση των αντιλήψεών του αλλά ότι στο θεωρητικό του εξοπλισμό δεν υπάρχουν *έμφυτες* ηθικές θεωρήσεις που ν' αποκλείουν την κυριαρχία απ' την κοινωνική του ανάλυση. Μέσα σ' ένα Μαρξιστικό πλαίσιο, ένας τέτοιος αποκλεισμός θα έπρεπε να απορρέει από κάποιον αντικειμενικό κοινωνικό νόμο — την πορεία της "φυσικής ιστορίας" — κι αυτός ο νόμος είναι ηθικά ουδέτερος. Έτσι, η κυριαρχία δεν μπορεί ν' αμφισβητείται στη βάση μιας ηθικής προικισμένης μ' ένα έμφυτο αίτημα για δικαιοσύνη κι ελευθερία μπορεί ν' αμφισβητείται — ή να επιβεβαιώνεται — μόνο από αντικειμενικούς νόμους που είναι έγκυροι από μόνοι τους, που υπάρχουν πίσω από τις πλάτες των "ανθρώπων" και πέρα απ' την εμβέλεια της "ιδεολογίας". Αυτό το ψεγάδι, που υπερβαίνει το ζήτημα του "επιστημονισμού" του Μαρξ, είναι μοιραίο, γιατί ανοίγει την πόρτα στην κυριαρχία σαν τον αθάνατο δαίμονα του Μαρξιστικού σχεδίου σ' όλες τις μορφές και κατοπινές εξελίξεις του.

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Ο αντίκτυπος αυτού του ψεγαδιού γίνεται κατάφωρος απ' τη στιγμή που εξετάζουμε τις αρχές του Μαρξιστικού σχεδίου στο πιο θεμελιακό τους επίπεδο, γιατί σ' αυτό το επίπεδο βρίσκουμε πως η κυριαρχία "καθοδηγεί" κυριολεκτικά το σχέδιο και του δίνει νόημα. Πολύ πιο σημαντική απ' τη μαρξιστική αντίληψη της κοινωνικής ανάπτυξης σαν "ιστορίας της πάλης των τάξεων" είναι το δράμα, όπως το βλέπει, της απελευθέρωσης της ανθρωπότητας απ' τη ζωικότητα και της μετάβασής της στην κοινωνικότητα, της "απαγκίστρωσης" της ανθρωπότητας απ' την κυκλική "αιωνιότητα" της φύσης και της μετάβασής της στη γραμμική χρονικότητα της ιστορίας.

Για τον Μαρξ, η ανθρωπότητα κοινωνικοποιείται μόνο στο βαθμό που οι "άνθρωποι" αποκτούν τον τεχνικό εξοπλισμό και τις θεσμικές δομές που κάνουν εφικτή την "κατάκτηση" της φύσης, μια "κατάκτηση" που συνεπάγεται την αντικατάσταση της τοπικά προσδιορισμένης φυλής απ' την "οικουμενική" ανθρωπότητα, των δεσμών αίματος συγγένειας απ' τις οικονομικές σχέσεις, της συγκεκριμένης απ' την αφηρημένη εργασία, της φυσικής απ' την κοινωνική ιστορία. Εδώ βρίσκεται ο "επαναστατικός" ρόλος του καπιταλισμού σαν μιας κοινωνικής περιόδου. "Η αστική περίοδος της ιστορίας πρέπει να δημιουργήσει την υλική βάση του καινούργιου κόσμου — απ' τη μια μεριά, την παγκόσμια επαφή, τη θεμελιωμένη στην αμοιβαία εξάρτηση των ανθρώπων, και τα μέσα αυτής της επαφής κι απ' την άλλη, την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων του ανθρώπου και το μετασχηματισμό της υλικής παραγωγής σε μια επιστημονική κυριαρχία πάνω στους φυσικούς παράγοντες", γράφει ο Μαρξ στα "Μελλοντικά αποτελέσματα της Αγγλικής κυριαρχίας στις Ινδίες" (Ιούλιος 1853). "Η αστική βιομηχανία και το εμπόριο δημιουργούν αυτούς τους υλικούς όρους ενός καινούριου κόσμου, με τον ίδιο τρόπο που οι γεωλογικές επαναστάσεις δημιούργησαν την επιφάνεια της γης. Μόνο όταν μια μεγάλη κοινωνική επανάσταση θα εξουσιάζει τα αποτελέσματα της αστικής εποχής, την παγκόσμια αγορά και τις σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις και θα τις έχει υποτάξει στον κοινό έλεγχο των πιο αναπτυγμένων λαών, θα πάψει η ανθρώπινη πρόοδος να μοιάζει μ' εκείνο το αποτρόπαιο παγανιστικό είδωλο, που δεν έπινε το νέκταρ παρά μόνο μέσα απ' τα κρανία των σφαγμένων".

Η αφοριστική φύση των θέσεων του Μαρξ — το εξελικτικό τους σχήμα, η χρήση γεωλογικών αναλογιών για την εξήγηση της ιστορικής εξέλιξης, η χυδαία επιστημονιστική αντιμετώπισή των κοινωνικών φαινομένων, η αντικειμενοποίηση της ανθρώπινης δράσης σαν σφαίρας πέρα από την ηθική αξιολόγηση και την άσκηση της ανθρώπινης βούλησης — προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη κατάπληξη, αν αναλογιστούμε την περίοδο που γράφτηκαν αυτές οι γραμμές (περίοδος των "Grundrisse"). Προκαλεί επίσης κατάπληξη, εξαιτίας της ιστορικής "αποστολής" που αποδίδει ο Μαρξ στην Αγγλική κυριαρχία στις Ινδίες, την "καταστροφή" του αρχαίου τρόπου ζωής των Ινδών ("Η Εξαφάνιση της παλιάς Ασιατικής Κοινω-

νίας”) και την “αναγέννηση” των Ινδιών σαν αστικού έθνους (“δημιουργία των υλικών βάσεων της Δυτικής κοινωνίας στην Ασία”). Η συνένπεια του Μαρξ σ’ όλα αυτά τα πεδία είναι άξια σεβασμού κι όχι μιας κακόγουστης αναθέρμανσης των κλασικών ιδεών μ’ εκλεκτικές ερμηνείες κι ένα θεωρητικό εξωραϊσμό ή “εκσυγχρονισμό” του Μαρξ με συμπεράσματα - τσόντες δανεισμένα από ολότελα ξένα συστήματα ιδεών. Ο Μαρξ είναι πιο αυστηρός στην αντίληψή του περί ιστορικής προόδου σαν κατάκτησης της φύσης απ’ ότι οι μεταγενέστεροι οπαδοί του και, πιο πρόσφατα, οι νεομαρξιστές. Σχεδόν πέντε χρόνια αργότερα, στα “Grundrisse”, θα περιέγραφε “τη μεγάλη εκπολιτιστική επίδραση του κεφάλαιου” μ’ έναν τρόπο που συμφωνεί απόλυτα με την άποψή του για την “αποστολή” των Άγγλων στις Ινδίες: “η παραγωγή (απ’ το κεφάλαιο) ενός κοινωνικού σταδίου που συγκρινόμενα μαζί του, όλα τα προγενέστερα στάδια δε φαίνονται παρά σαν τ ο π ι κ ή π ρ ό ο δ ο ς κι ειδωλολατρεία της φύσης. Η φύση γίνεται για πρώτη φορά απλά αντικείμενο για την ανθρωπότητα, τίποτε παραπάνω από ένα χρήσιμο υλικό· παύει να αναγνωρίζεται σαν αυτόνομη δύναμη κι η θεωρητική γνώση των ανεξάρτητων νόμων της δεν εμφανίζεται παρά σαν στρατήγημα μηχανευμένο για να την υποτάξει στις ανθρώπινες απαιτήσεις είτε σαν αντικείμενο κατανάλωσης είτε σαν μέσο παραγωγής. Ακολουθώντας αυτή την τάση, το κεφάλαιο έχει προωθηθεί πέρα από εθνικά σύνορα και προκαταλήψεις, πέρα απ’ τη θεοποίηση της φύσης και την κληρονομημένα, αυτόρρηξη ικανοποίηση υφιστάμενων αναγκών, περιορισμένων μέσα σ’ ευδιάκριτα όρια και την αναπαραγωγή του παραδοσιακού τρόπου ζωής. Τα καταστρέφει όλα αυτά και πάντα επαναστατικό καταρρίπτει κάθε εμπόδιο που αποτελεί τροχοπέδη στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, την επέκταση των αναγκών, την ποικιλία της παραγωγής και την εκμετάλλευση κι ανταλλαγή φυσικών και πνευματικών δυνάμεων”.

Αυτά τα λόγια θα μπορούσαν να έχουν παρθεί σχεδόν κατά γράμμα απ’ την αντίληψη του Χόλμπαχ για τη φύση σαν “τεράστιο εργαστήριο”, απ’ τους παιάνες του Ντ’ Αλαμπέρ για τη νέα επιστήμη που σαρώνει “καθετί προγενέστερό της... σαν ποτάμι που έσπασε το φράγμα του”, απ’ την υποστασιοποίηση της τεχνικής στην ανθρώπινη πρόοδο, απ’ τον Ντιντερό, απ’ την επιδοκίμαστική εικόνα της λεηλατημένης φύσης,

απ' τον Μοντεσκιέ — μια εικόνα που, προσεκτικά συνταιριασμένη με τη μεταφορά του Ουίλιαμ Πέτυ για τη φύση σαν "μητέρα" και την εργασία σαν "πατέρα" όλων των εμπορευμάτων, αποκαλύπτει ξεκάθαρα ότι η μήτρα της μαρξιστής αντίληψης είναι ο Διαφωτισμός. Όπως συμπέρανε ο Ερνστ Κασίρερ σε μια αξιολόγηση του πνεύματος του Διαφωτισμού: "Ολόκληρος ο 18ος αιώνας διαποτίζεται απ' αυτή την πεποίθηση, δηλαδή, ότι στην ιστορία της ανθρωπότητας είχε φτάσει η στιγμή να στερήσουμε τη φύση απ' τα προσεχτικά φυλαγμένα μυστικά της, να μην την αφήσουμε άλλο στο σκοτάδι θαυμάζοντάς την σαν ακατάληπτο μυστήριο αλλά να την φέρουμε κάτω απ' το λαμπρό φως του λόγου και να την αναλύσουμε μαζί με όλες τις θεμελιακές της δυνάμεις". ("Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού").

Αφήνοντας κατά μέρος το γεγονός ότι ο Μαρξισμός έχει τις ρίζες του στον Διαφωτισμό, η άποψη πως η φύση είναι "αντικείμενο" προς χρήση των ανθρώπων, οδηγεί όχι μόνο στην πλήρη αποπνευματοποίηση της φύσης αλλά και στην πλήρη αποπνευματοποίηση του "ανθρώπου". Στην πραγματικότητα, σ' ένα μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι ήταν έτοιμος να παραδεχτεί ο Μαρξ, οι ιστορικές διαδικασίες κινούνται εξίσου τυφλά με τις φυσικές, με την έννοια ότι τους λείπει η συνείδηση. Η κοινωνική τάξη αναπτύσσεται κάτω απ' τον καταναγκασμό νόμων που είναι τόσο υπερανθρώπινοι όσο κι η φυσική τάξη. Η Μαρξιστική θεωρία βλέπει τον "άνθρωπο" σαν ενσάρκωση δυο όψεων της υλικής πραγματικότητας: πρώτο, σαν παραγωγό που καθορίζει τον εαυτό του με την εργασία· δεύτερο, σαν κοινωνικό ον που οι λειτουργίες του είναι πρωταρχικά οικονομικές. Όταν ο Μαρξ διακηρύσσει ότι "οι άνθρωποι μπορεί να διαφέρουν απ' τα ζώα εξαιτίας της συνείδησης, της θρησκείας ή οτιδήποτε άλλο θέλετε (αλλά) αρχίζουν να διακρίνονται οι ίδιοι απ' αυτά, μόλις όταν αρχίζουν να παράγουν τα μέσα για την επιβίωσή τους" ("Η Γερμανική Ιδεολογία"), αντιμετωπίζει βασικά την ανθρωπότητα σαν μια "δύναμη" μέσα στην παραγωγική διαδικασία που διαφέρει απ' τις άλλες υλικές "δυνάμεις" μόνο στο μέτρο που ο "άνθρωπος" μπορεί να εννοιοποιεί τις παραγωγικές λειτουργίες που τα ζώα εκτελούν από ένστικτο. Είναι δύσκολο ν' αντιληφθούμε πόσο αποφασιστικά απομακρύνεται απ' την κλασική αντίληψη αυτή η έννοια του ανθρώπινου. Για τον Αριστοτέλη, οι "άνθρωποι"

πραγματούνουν το ανθρώπινό τους, στο βαθμό που μπορούν να ζούνε σε μια Π ό λ ι ν και να πραγματοποιούν το "ευ ζειν". Η Ελληνική σκέψη στο σύνολό της διάκρινε τους "ανθρώπους" απ' τα ζώα στη βάση των λογικών τους ικανοτήτων. Αν ένας "τρόπος παραγωγής" δε θεωρείται απλά σαν μέσο επιβίωσης αλλά και σαν "συγκεκριμένος τ ρ ό π ο ς ζ ω ή ς", τέτοιος ώστε οι "άνθρωποι" να είναι "ό, τ ι παράγουν κι ο τ ρ ό π ο ς που το παράγουν" ("Η Γερμανική Ιδεολογία"), τότε η ανθρωπότητα, μπορεί να θεωρηθεί, στην ουσία, σαν ένα εργαλείο παραγωγής. Η "κυριαρχία ανθρώπου πάνω σε άνθρωπο" γίνεται πρωταρχικά περισσότερο ένα τ ε χ ν ι κ ό παρά ένα η θ ι κ ό φαινόμενο. Μέσα σ' αυτό το απίθανο αναγωγικό πλαίσιο, το αν είναι θεμιτό για τον "άνθρωπο" να κυριαρχεί πάνω στον "άνθρωπο" κρίνεται κύρια απ' την άποψη τεχνικών αναγκών και δυνατοτήτων, όσο αποτρόπαιο κι αν θα φαινόταν αυτό το κριτήριο ακόμα και στον ίδιο τον Μαρξ, αν το έβλεπε σ' όλη του την ωμότητα. Η κυριαρχία επίσης, γίνεται ένα τεχνικό φαινόμενο που στηρίζει το πεδίο της ελευθερίας, όπως θα δούμε στο δοκίμιο του Έγκελς "Περί εξουσίας".

Η κοινωνία, με τη σειρά της, γίνεται ένας τρόπος εργασίας που πρέπει να κρίνεται με βάση την ικανότητά του να ικανοποιεί υλικές ανάγκες. Η ταξική κοινωνία παραμένει αναπόφευκτη στο μέτρο που ο "τρόπος παραγωγής" δεν κατορθώνει να προσφέρει τον ελεύθερο χρόνο και την υλική αφθονία για την ανθρώπινη χειραφέτηση. Μέχρι να επιτευχθεί το κατάλληλο τεχνικό επίπεδο, η εξελικτική ανάπτυξη του "ανθρώπου" παραμένει ανολοκλήρωτη. Πραγματικά, τα λαϊκά κομμουνιστικά οράματα προγενέστερων εποχών δεν είναι παρά απλή ιδεολογία, γιατί "μόνο η έ λ λ ε ι ψ η γενικεύεται" απ' τις πρώιμες προσπάθειες για την επίτευξη μιας κοινωνίας ισότητας, "και μαζί με την έλλειψη θα αναπαραχθεί αναγκαστικά και η πάλη για τα αναγκαία κι όλα τα παλιά σκατά". ("Η Γερμανική Ιδεολογία").

Τέλος, ακόμη κι εκεί όπου η τεχνική φτάνει σ' ένα σχετικά υψηλό επίπεδο ανάπτυξης, "το πεδίο της ελευθερίας δεν αρχίζει παρά με την υπέρβαση του σημείου όπου απαιτείται εργασία κάτω απ' τον εξαναγκασμό της αναγκαιότητας και της εξωτερικής χρησιμότητας. Όντας μέσα στην ίδια τη φύση των πραγμάτων, βρίσκεται πέρα απ' τη σφαίρα της υλικής παραγω-

γής με τη στενή έννοια του όρου. Όπως ακριβώς ο άγριος πρέπει να παλεύει με τη φύση για να ικανοποιεί τις ανάγκες του, προκειμένου να συντηρεί και ν' αναπαράγει τη ζωή του, έτσι κι ο πολιτισμένος άνθρωπος είναι αναγκασμένος να το κάνει και πρέπει να το κάνει σε κάθε μορφή κοινωνίας και σε κάθε δυνατό τρόπο παραγωγής. Με την ανάπτυξή του το πεδίο της φυσικής αναγκαιότητας επεκτείνεται, γιατί αυξάνονται οι ανάγκες του ταυτόχρονα όμως αυξάνονται κι οι παραγωγικές δυνάμεις με τις οποίες ικανοποιούνται αυτές οι ανάγκες. Η ελευθερία σ' αυτό το πεδίο δεν μπορεί να συνίσταται σε τίποτε άλλο έξω απ' το γεγονός ότι οι κοινωνικοποιημένοι άνθρωποι, οι ενωμένοι παραγωγοί ρυθμίζουν λογικά τις ανταλλαγές τους με τη φύση, βάζοντάς την κάτω απ' τον κοινό τους έλεγχο, αντί να κυριαρχούνται απ' αυτήν σαν από κάποια τυφλή δύναμη' ότι εκπληρώνουν το καθήκον τους με τη μικρότερη δαπάνη ενέργειας και κάτω από συνθήκες που αφενός ταιριάζουν περισσότερο στην ανθρώπινη φύση τους, ενώ αφετέρου της αξίζουν περισσότερο. Ωστόσο, παραμένει πάντα ένα πεδίο της αναγκαιότητας. Πέρα απ' αυτό αρχίζει εκείνη η ανάπτυξη της ανθρώπινης δύναμης, που αποτελεί κι αυτοσκοπό της, το αληθινό πεδίο της ελευθερίας που, ωστόσο, δεν μπορεί ν' ανθίσει παρά μόνο έχοντας σαν βάση του εκείνο το πεδίο της αναγκαιότητας. "Η μείωση της εργάσιμης μέρας είναι η θεμελιακή αρχή του" ("Κεφάλαιο", τόμος III). Το αστικό εννοιολογικό πλαίσιο φτάνει εδώ στο απόγειό του, με εικόνες όπως του "άγριου που πρέπει να παλεύει με τη φύση", της απεριορίστης επέκτασης των αναγκών που βρίσκεται σε αντίθεση με τα "ιδεολογικά" όρια της ανάγκης (δηλαδή, οι Ελληνικές αντιλήψεις του μέτρου, της ισορροπίας και της ατάρκειας), της ορθολόγησης της παραγωγής και της εργασίας, σαν αυτοσκοπών καθαρά τεχνικής φύσης, της σαφούς διχοτόμησης μεταξύ ελευθερίας κι αναγκαιότητας και της διαμάχης με τη φύση σαν προϋπόθεσης της κοινωνικής ζωής σ' όλες της τις μορφές — ταξική ή αταξική, με ατομική ιδιοκτησία ή κομμουνιστική.

Συνακόλουθα, ο σοσιαλισμός κινείται τώρα σε μια τροχιά όπου, για να χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση του Μαξ Χορκχάμερ, "Η κυριαρχία πάνω στη φύση συνεπάγεται την κυριαρχία πάνω στον άνθρωπο" — όχι μόνο την "καθυπόταξη

της εξωτερικής φύσης, ανθρώπινης και μη ανθρώπινης", αλλά και της ανθρώπινης φύσης ("Η Έκλειψη του Λόγου"). Μετά την απόσχισή του απ' το φυσικό κόσμο, ο "άνθρωπος" δεν μπορεί να ελπίζει σε μια λύτρωση απ' την ταξική κοινωνία και την εκμετάλλευση προτού μπορέσει ο ίδιος, σαν μια τεχνική δύναμη ανάμεσα στις τεχνικές που γέννησε η δική του ευφυΐα, να υπερβεί την αντικειμενοποίησή του. Η προϋπόθεση γι' αυτή την υπέρβαση είναι ποσοτικά μετρήσιμη: "Η μείωση της εργάσιμης μέρας είναι η θεμελιακή της αρχή". Μέχρι να εκπληρωθούν αυτές οι προϋποθέσεις, ο "άνθρωπος" παραμένει κάτω απ' την τυραννία του κοινωνικού νόμου, του εξαναγκασμού της ανάγκης και της επιβίωσης. Το προλεταριάτο, όχι λιγότερο από οποιαδήποτε άλλη τάξη στην ιστορία, είναι δέσμιο των απρόσωπων ιστορικών διαδικασιών (*processes*). Πράγματι, όντας η πιο ολοκληρωτικά απανθρωποποιημένη τάξη απ' τις αστικές συνθήκες, μπορεί να υπερβεί την αντικειμενοποιημένη του κατάσταση μόνο διαμέσου της "επείγουσας, όχι πια μεταμφεσίσιμης, απόλυτα επιτακτικής ανάγκης". Για τον Μαρξ, "Το ζήτημα δεν είναι το τι θ ε ω ρ ε ι κάποια στιγμή, σαν σκοπό του ο άλφα ή ο βήτα προλετάριος ή ακόμα κι ολόκληρο το προλεταριάτο. Το ζήτημα είναι τι ε ί ν α ι το π ρ ο λ ε τ α ρ ι ά τ ο και συνακόλουθα τι είναι αναγκασμένο να κάνει εξαιτίας αυτού που ε ί ν α ι". ("Η Αγία Οικογένεια"). Το "είναι" του εδώ, είναι το είναι ενός αντικειμένου κι ο κοινωνικός νόμος λειτουργεί όχι σαν "πεπρωμένο" αλλά σαν ε ξ α ν α γ κ α σ μ ό ς. Η υποκειμενικότητα του προλεταριάτου παραμένει προϊόν της αντικειμενικότητάς του — μια έννοια που, τι ειρωνεία, επαληθεύεται σε κάποιο βαθμό απ' το γεγονός πως κάθε ριζοσπαστική επίκληση μόνο των αντικειμενικών παραγόντων που υπεισέρχονται στη διαμόρφωση της "προλεταριακής συνείδησης" ή ταξικής συνείδησης, χτυπάει σαν μπούμεραγκ το Σοσιαλισμό με τη μορφή μιας εργατικής τάξης "που εξαγοράστηκε απ' τον καπιταλισμό", που απαιτεί το μερίδιο της στην αφθονία που προσφέρει το σύστημα. Έτσι, εκεί όπου η αντίδραση είναι η πραγματική βάση της δράσης κι η ανάγκη είναι η βάση της ενεργοποίησης, το αστικό πνεύμα γίνεται το "παγκόσμιο πνεύμα" του Μαρξισμού.

Η αφαίρεση του μαγικού πέπλου της φύσης οδηγεί στην αφαίρεση του μαγικού πέπλου της ανθρωπότητας. Ο "άνθρω-

πος” εμφανίζεται σαν ένα σύμπλεγμα συμφερόντων κι η ταξική συνείδηση σαν η γενίκευση αυτών των συμφερόντων στο επίπεδο της συνείδησης. Στο βαθμό που η κλασική άποψη της αυτοπραγμάτωσης διαμέσου της Πόλεως σβήνει μπροστά στη Μαρξιστική άποψη της αυτοσυντήρησης διαμέσου του Σοσιαλισμού, το αστικό πνεύμα γίνεται τόσο εκλεπτυσμένο που κάνει τους προγενέστερους εκπροσώπους του (Χομπς, Λοκ) να φαίνονται απλοϊκοί. Ο εφιάλτης της κυριαρχίας αποκαλύπτει τώρα πλήρως την εξουσιαστική του λογική. Όπως ακριβώς η αναγκαιότητα γίνεται η βάση της ελευθερίας έτσι κι η εξουσία γίνεται η βάση του ορθολογικού συντονισμού. Αυτή η ιδέα, που ήδη υπονοείται στο στεγνό Μαρξιστικό διαχωρισμό ανάμεσα στο βασίλειο της αναγκαιότητας και το βασίλειο της ελευθερίας — ένας διαχωρισμός που αντιμαχόταν με πάθος ο Φουριέ — εκφράζεται ρητά στο δοκίμιο του Έγκελς “Περί Εξουσίας”. Για τον Έγκελς, το εργοστάσιο είναι ένα φυσικό γεγονός της τεχνικής κι όχι ένας ειδικά αστικός τρόπος ορθολόγησης της εργασίας. Θα υπάρξει λοιπόν και στον κομμουνισμό όπως και στον καπιταλισμό. Θα διατηρείται “ανεξάρτητα από κάθε κοινωνική οργάνωση”. Για να συντονιστούν οι δραστηριότητες ενός εργοστασίου απαιτείται “πλήρης υπακοή”, στην οποία τα εργατικά χέρια στερούνται κάθε “αυτονομίας”. Είτε σε ταξική είτε σε αταξική κοινωνία, το βασίλειο της αναγκαιότητας είναι και βασίλειο διαταγών κι υπακοής, εξουσιαστών κι εξουσιαζόμενων. Μ’ έναν τρόπο απόλυτα σύμφωνο με όλους τους ταξικούς ιδεολόγους απ’ τις απαρχές της ταξικής κοινωνίας, ο Έγκελς παντρεύει το Σοσιαλισμό με τη διαταγή και την κυριαρχία σαν να πρόκειται για κάποιο φυσικό γεγονός. Η κυριαρχία μετατρέπεται από κοινωνικό φαινόμενο σε προϋπόθεση της αυτοσυντήρησης σε μια τεχνικά αναπτυγμένη κοινωνία.

ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Το να δομήσουμε το επαναστατικό σχέδιο μ’ επίκεντρο έναν “κοινωνικό νόμο” που στερείται ηθικού περιεχομένου, μια τάξη που στερείται νοήματος, μια στεγνή αντίθεση ανάμεσα στον “άνθρωπο” και τη φύση, τον εξαναγκασμό μάλλον

παρά τη συνείδηση — όλ' αυτά, μαζί με την κυριαρχία σαν προϋπόθεση της ελευθερίας, υποβαθμίζουν την έννοια της ελευθερίας και τη μετατρέπουν στο αντίθετό της, τον καταναγκασμό. Η συνείδηση γίνεται η αποδοχή της έλλειψης αυτονομίας, όπως ακριβώς κι η ελευθερία γίνεται η αποδοχή της αναγκαιότητας. Έτσι αναδύεται μια πολιτική "απελευθέρωσης", που αντικατοπτρίζει την εξέλιξη της αναπτυσσόμενης καπιταλιστικής κοινωνίας σε εθνικοποιημένη παραγωγή, σχεδιασμό, συγκεντρωτισμό, ορθολογισμένο έλεγχο της φύσης — και ορθολογισμένο έλεγχο των "ανθρώπων". Εφόσον το προλεταριάτο δεν μπορεί να καταλάβει από μόνο του τον "προορισμό" του, ένα κόμμα που μιλάει στ' όνομά του, νομιμοποιείται σαν η αυθεντική έκφραση αυτής της συνείδησης, ακόμη κι αν αυτό βρίσκεται σε αντίθεση με το ίδιο το προλεταριάτο. Αν ο καπιταλισμός είναι το ιστορικό μέσο με το οποίο η ανθρωπότητα πραγματοποιεί την κατάκτηση της φύσης, οι τεχνικές της αστικής βιομηχανίας δε χρειάζεται παρά ν' αναδιοργανωθούν για να υπηρετήσουν τους σκοπούς του Σοσιαλισμού. Αν η ηθική δεν είναι παρά ιδεολογία, οι Σοσιαλιστικοί στόχοι είναι το προϊόν της ιστορίας μάλλον παρά του στοχασμού κι εμείς δεν πρέπει να προσδιορίσουμε τα προβλήματα των σκοπών και των μέσων, με το λόγο και τη συζήτηση αλλά με κριτήρια που καθόρισε η ιστορία.

Φαίνεται ότι στα γραπτά του Μαρξ υπάρχουν αποσπάσματα που θα μπορούσαν ν' αντισταθμίσουν αυτή τη φρικτή εικόνα του Μαρξιστικού Σοσιαλισμού. Η ομιλία στην επέτειο της Ε φ η μ ε ρ ι δ α ς τ ο υ Λ α ο ύ (Απρίλιος του 1856), του Μαρξ, λογουχάρη, περιγράφει την υποδούλωση "ανθρώπου" από "άνθρωπο" στην προσπάθεια καθυπόταξης της φύσης, σαν "όνειδος". Το "καθάριο φως της επιστήμης φαίνεται ανίκανο να φωτίσει κάτι παραπάνω από ένα σκοτεινό υπόβαθρο της άγνοιας" και τα τεχνικά μας επιτεύγματα "φαίνονται τελικά σαν να προικίζονται με πνευματική ζωή τις υλικές δυνάμεις και να υποβιβάζουν την ανθρώπινη ζωή σε υλική δύναμη". Αυτή η ηθική αξιολόγηση συναντάται στα γραπτά του Μαρξ περισσότερο σαν εξήγηση της ιστορικής εξέλιξης, παρά σαν δικαιολόγηση που της δίνει νόημα. Ο Άλφρεντ Σμιθ, όμως, που τα παραθέτει λεπτομερειακά στο "Μαρξιστική Αντίληψη της Φύσης", ξεχνάει να μας πει πως ο Μαρξ θεωρούσε συχνά τέτοιες ηθικές αξιολογήσεις σαν απόδειξη ανώριμου

συναισθηματισμού. Ο "λόγος" χλευάζει εκείνους που "θρη-
νούν" για τη δυστυχία που φέρνει η πρόοδος της επιστήμης
και της τεχνικής. "Από τη μεριά μας", διακηρύσσει ο Μαρξ,
"δεν απατώμαστε αναφορικά με τη μορφή του πανούργου
πνεύματος (θα μπορούσαμε ίσως δικαιολογημένα να μετα-
φράσουμε το "πανούργο πνεύμα" σαν "δόλο του λόγου"
— Μ.Μπ.), που εξακολουθεί να σημαδεύει όλες αυτές τις α-
ντιφάσεις. Γνωρίζουμε πως για να λειτουργήσουν καλά οι
σύγχρονες κοινωνικές δυνάμεις, δε χρειάζεται παρά να διευ-
θύνονται από σύγχρονους ανθρώπους — και τέτοιοι είναι οι
εργάτες". Πράγματι, η ομιλία τελειώνει μ' έναν ύμνο στη σύγ-
χρονη βιομηχανία κι ιδιαίτερα στους Άγγλους προλετάριους
σαν τους "πρωτότοκους γιούς της σύγχρονης βιομηχανίας".

Ακόμη κι αν θεωρήσουμε τις ηθικές κλίσεις του Μαρξ σαν
αυθεντικές, δεν είναι παρά περιθωριακές σ' ό τι αφορά την ου-
σία των γραπτών του. Η απόπειρα αποδέσμευσης του Μαρξ
και μέρους των γραπτών του απ' τη λογική της σκέψης και
του έργου του, γίνεται ιδεολογική, γιατί παρεμποδίζει μια
σφαιρική διερεύνηση του περιεχομένου του Μαρξισμού σαν
πρακτικής και του βαθμού στον οποίο μια "ταξική ανάλυση"
μπορεί ν' αποκαλύψει τις πηγές της ανθρώπινης καταπίεσης.
Εδώ, φτάνουμε σ' ένα θεμελιακό σχίσμα μέσα στους κόλπους
του Σοσιαλισμού στο σύνολό του: τα όρια μιας ταξικής ανάλυ-
σης, η ικανότητα μιας θεωρίας βασισμένης στις ταξικές κι
ιδιοκτητικές σχέσεις να ερμηνεύσει την ιστορία και τη σύγχρο-
νη κρίση.

Βασική για τον αντιεξουσιαστικό Σοσιαλισμό — ιδιαίτερα
για τον Αναρχοκομμουνισμό — είναι η ιδέα πως η ιεραρχία κι
η κυριαρχία δεν είναι υποδεέστερες της ταξικής κυριαρχίας
και της οικονομικής εκμετάλλευσης, ότι, στην πραγματικότητα,
είναι πιο θεμελιακές για την κατανόηση του σύγχρονου επα-
ναστατικού σχεδίου. Προτού ο "άντρας" αρχίσει να εκμεταλ-
λεύεται τον "άντρα", άρχισε να κυριαρχεί πάνω στη γυναίκα·
ακόμη νωρίτερα — αν δεχτούμε την άποψη του Πωλ Ραντέν —
ο γέρος άρχισε να κυριαρχεί πάνω στο νέο διαμέσου μιας ιε-
ραρχίας ηλικιακών ομάδων, γεροντοκρατιών και προγονολα-
τρείας. Η εξουσία ανθρώπου πάνω σ' άνθρωπο υπήρξε πολύ
προγενέστερη του ιδιού του σχηματισμού των
τάξεων και των οικονομικών τρόπων κοι-
νωνικής καταπίεσης. Αν "η ιστορία όλων των ως

τώρα κοινωνιών είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων", πριν απ' αυτή την ιστορική διαδοχή υπάρχει μια προγενέστερη, ακόμη πιο θεμελιακή αντίθεση: η κοινωνική κυριαρχία από γεροντοκρατίες, η πατριαρχία, ακόμη και η γραφειοκρατία. Η διερεύνηση της εμφάνισης της ιεραρχίας και της κυριαρχίας υπερβαίνει κατάφωρα τα όρια αυτού του έργου. Με αυτήν έχω ασχοληθεί αρκετό εκτεταμένα στο υπό έκδοση βιβλίο μου "Η Οικολογία της Ελευθερίας".* Μια τέτοια διερεύνηση θα μας οδηγούσε πέρα απ' την πολιτική οικονομία, στη σφαίρα της οικιακής οικονομίας, απ' τη δημόσια σφαίρα στην οικογενειακή, απ' την ταξική σφαίρα στη σφαίρα των φύλων. Θα μας εφοδίαζε με μια ολότελα νέα σειρά ψυχοκοινωνικών ερεισμάτων για να ερμηνεύσουμε τη φύση της ανθρωπίνης καταπίεσης και θα άνοιγε ολότελα νέους ορίζοντες για να κρίνουμε το αληθινό νόημα της ανθρωπίνης ελευθερίας. Θα έπρεπε οπωσδήποτε να απορρίψουμε τη λειτουργία που ο Μαρξ αποδίδει στο συμφέρον και την τεχνική σαν κοινωνικούς παράγοντες — πράγμα που δε σημαίνει ν' αρνηθούμε τον ιστορικό τους ρόλο αλλά να διερευνήσουμε μη οικονομικούς παράγοντες όπως το κοινωνικό γόητρο, η τάξη, η αναγνώριση, δηλαδή, δικαιώματα και καθήκοντα που μπορεί να είναι ακόμα και επαχθή υλικά για τα κυρίαρχα στρώματα της κοινωνίας. Αυτό προπάντων είναι φανερό: δεν μπορούμε πια να ισχυριζόμαστε πως μια αταξική κοινωνία, απαλλαγμένη απ' την υλική εκμετάλλευση, θα είναι αναγκαστικά μια απελευθερωμένη κοινωνία. Δεν υπάρχει τίποτε στο κοινωνικό μέλλον που να δείχνει πως η γραφειοκρατία, η κυριαρχία πάνω στις γυναίκες, τους νέους, τις εθνότητες ή ακόμη και τα επαγγελματικά στρώματα, είναι ασυμβίβαστη με μια αταξική κοινωνία.

Αυτές οι ιδέες αποκαλύπτουν τα όρια του ίδιου του έργου του Μαρξ, την ανικανότητά του να συλλάβει έναν τομέα της ιστορίας που είναι ζωτικός για την κατανόηση της ίδιας της ελευθερίας. Τόσο τυφλός είναι ο Μαρξ απέναντι στην εξουσία καθεαυτή, που τη θεωρεί σαν ένα απλό τεχνικό χαρακτηριστικό της παραγωγής, ένα "φυσικό γεγονός" στο μεταβολισμό του "ανθρώπου" με τη φύση. Κι η γυναίκα, επίσης, γίνεται ένα εκμεταλλευόμενο ον όχι γιατί έγινε πειθήνια απ' τον άντρα

* Έχει ήδη κυκλοφορήσει και μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες. Ελπίζουμε να το εκδώσουμε στο μέλλον και στα ελληνικά. (Σ.τ.Ε.).

(ή "αδύναμη", για να χρησιμοποιήσω έναν όρο που ο Μαρξ θεωρούσε σαν το πιο ελκυστικό της χαρακτηριστικό) αλλά γιατί η εργασία της έχει υποδουλωθεί απ' τον άντρα. Τα παιδιά παραμένουν απλώς "παιδιά", η έκφραση της ατιθάσευτης κι απειθαρχητής "ανθρώπινης φύσης". Η φύση, περιττό να το πούμε, παραμένει ένα απλό χρήσιμο αντικείμενο, ενώ οι νόμοι της πρέπει να εξουσιάζονται και να χαλιναγωγούνται στα πλαίσια μιας κατακτητικής εξόρμησης. Δεν μπορεί να υπάρξει Μαρξιανή θεωρία της οικογένειας, του φεμινισμού ή της οικολογίας, γιατί ο Μαρξ αρνείται την ύπαρξη των προβλημάτων που θέτουν ή, ακόμη χειρότερα, τα μετατρέπει σε οικονομικά. Έτσι, απόπειρες δημιουργίας ενός Μαρξιανού φεμινισμού τείνουν να εκφυλίζονται σε "μισθό για τις νοικοκυρές", μιας Μαρξιανής ψυχολογίας σε μια Μαρκουζιανή ανάγνωση του Φρόυντ και μιας Μαρξιανής οικολογίας στο "η ρύπανση είναι επικερδής". Απέχοντας πολύ απ' το να αποσαφηνίζουν τα προβλήματα που μπορούν ίσως να βοηθήσουν στον ορισμό του επαναστατικού σχεδίου, αυτές οι νόθες απόπειρες τα συγκαλύπτουν, εμποδίζοντάς μας να δούμε ότι κι οι γυναίκες της "άρχουσας τάξης" εξουσιάζονται απ' τους άντρες της "άρχουσας τάξης", πως ο Φρόυντ δεν είναι παρά ο άλλος εαυτός του Μαρξ, πως η οικολογική ισορροπία προϋποθέτει μια νέα αισθαντικότητα κι ηθική που όχι μόνο είναι διαφορετικές απ' τον Μαρξισμό αλλά και τελείως αντίθετες μ' αυτόν.

Το έργο του Μαρξ είναι όχι μόνο η πιο πανούργα ιδεολογία του κρατικού καπιταλισμού αλλά επιπλέον αποτελεί τροχοπέδη για μια αληθινά επαναστατική σύλληψη της ελευθερίας. Αλλοιώνει την αντίληψή μας για τα κοινωνικά ζητήματα με τέτοιο τρόπο που να μην μπορούμε ουσιαστικά να θεμελιώσουμε το επαναστατικό σχέδιο στις σεξουαλικές σχέσεις, την οικογένεια, την κοινότητα, την εκπαίδευση και την ανάπτυξη μιας αληθινά επαναστατικής αισθαντικότητας κι ηθικής. Σε κάθε σημείο αυτού του εγχειρήματος εμποδίζομαστε από οικονομίστικες κατηγορίες που διεκδικούν μια πιο θεμελιακή προτεραιότητα, ανατρέποντας έτσι το εγχείρημα στην αφετηρία του. Το να διορθώσουμε ή να τροποποιήσουμε απλώς αυτές τις οικονομίστικες κατηγορίες, είναι σαν ν' αναγνωρίζουμε την κυριαρχία τους πάνω στην επαναστατική συνείδηση με αλλαγμένη μορφή κι όχι ν' αμφισβητούμε τη σχέση τους με πιο θεμελιακές κατηγορίες. Είναι σαν να ξεκινά-

με την αναζήτησή μας έχοντας ενσωματώσει σ' αυτή το σκοταδισμό. Η ανάπτυξη ενός επαναστατικού σχεδίου πρέπει ν' α ρ χ ί σ ε ι με την απόρριψη των Μαρξιανών κατηγοριών εξαρχής, με την επιλογή πιο βασικών κατηγοριών, δημιουργημένων απ' τις απαρχές της ιεραρχικής κοινωνίας και, πολύ περισσότερο, με την τοποθέτηση των οικονομικών κατηγοριών στο κατάλληλο πλαίσιο τους. Δε θέλουμε πια να καταστρέψουμε μόνο τον καπιταλισμό αλλά κι έναν παλιότερο και πιο αρχαϊκό κόσμο που επιβιώνει σε βάρος του τωρινού — την κυριαρχία ανθρώπου από άνθρωπο, τη λογική της ιεραρχίας σαν τέτοιας.

Φεβρουάριος 1979